

GÁL ZSÓFIA

A VALLÁSOS NEVELÉS SZOLGÁLATÁBAN: AZ AUGUSZTEUM RÓMAI KATOLIKUS ÓVODA ÉS LEÁNYISKOLA TÖRTÉNETE

Bevezető

■ Mintegy két évszázados története során a Kül-Monostor úton (ma Monostori út)¹ álló Auguszteum számos átalakuláson ment keresztül mind intézménytörténeti, mind építészettörténeti szempontból. Történetének hajnalán az erdélyi szociális gondoskodás egyik fontos intézményévé vált, majd a későbbi évtizedek folyamán a kolozsvári egyházi oktatás és nevelés egyik számottevő létesítményévé alakult. Az épületegyüttes az 1826-os intézményalapítást követő évtizedekben fokozatosan épült fel. Két korai épülete – melyek ekkor a dolgozóházat, az iskolát és az óvodát szolgálták – a 19. század közepén egy neogótikus kápolnával egészült ki. Arculatát meghatározó tudatos, egységes és átfogó beavatkozásra legelőször 1907-ben, Hirschler József plébánossá való kinevezését követően került sor. Az átépítés Pápai Sándor elképzelése nyomán történt, aki az együttes régi épületrészeinek lebontása mellett egy új iskola kialakítására tett javaslatot. Az intézmény „otthonának” újjászületése az alapítvány szervezeti átalakulásával kéz a kézben járt, előnyben részesítve az Auguszteum oktatási-nevelési céllal létrehozott ágát, a Miasszonyunk iskolánővérek felügyelete és vezetése alá utalva azt. 20. századi történetére az 1948-as kultusztörvény nyomta rá a bélyegét, az állam tulajdonába utalva az épületeket. Funkciója szerencsés módon nem változott meg, így tömegét, külső és belső kialakítását tekintve komolyabb beavatkozást – a kápolna gyakorlati okokból történő lebontását leszámítva – nem szenvedett el.

E tanulmány célja az intézmény történetének egyházpolitikai, valamint építészettörténeti szempontú ismertetése. Az itt bemutatott eredmények egy tágabb kutatás részét képezik, mely az Osztrák–Magyar Monarchia korában Kolozsváron a római katolikus egyház által megrendelt épületek történetét vizsgálja mindenekelőtt építészettörténeti, illetve társadalomtörténeti szempontból.

Korai története

■ Az Auguszteum 19. század eleji előzményekre tekint vissza. Létrejött Jósika Jánosné Csáky Rozália nevéhez és az általa létrehozott Kolozsvári Nemes Jótevő Asszonyi Egyesülethez (később Erdélyi Jótevő Asszonyi Egyesület) köthető, melynek célja egy szegénysegélyző intézmény létrehozása volt. Ennek érdekében az egyesület megvásárolta a Kül-Monostor és a Nép² utca sarkán található Haller-kertet annak „szép épületével együtt”. Az Egyesület tagjainak adományaiából megnyitották „mindkét nembéli szegények segélyezésére a dolgozó ház institutumát”,³ mely negyven szegény sorsú számára biztosított minimális megélhetést. Az 1826-ban létrehozott dolgozóház mellett a báróné kezdeményezésére aggmenházat, óvodát és iskolát alapítottak.⁴

Elnevezését Karolina Auguszta császárnéról kapta, aki 1846-ban hatezer forintos adománnyal támogatta az intézmény működését. A császári főudvarmester 1859-ben hagyta jóvá a császárné nevében a mecénás nevének felvételét, mely a közhasználatban „Auguszteum”-ra rövidült. Csáky Rozália végakarataiban úgy rendelkezett, hogy halála után az aggmenház, valamint az iskola felügyelete és gondnoksága a római katolikus püspökségre szálljon.⁵ Az intézmény birtokában lévő épületek állaga az évtize-

dek során meglehetősen leromlott, a funkcionalitást tekintve idejétmúlttá váltak. Tudomásunk szerint az együttes első átalakítására és részleges felújítására 1894-ben kerül sor. A Szabó Sámuel építőmester által összeállított költségvetés, valamint a homlokzat- és alaprajzok nyomán valószínűsíthető, hogy az átalakítások főként a mára már elbontott épületrészt érintették.⁶ Az átalakítást követő bő egy évtizedben az épületek műszaki állapota tovább romlott. A problémát tetézte, hogy 1905-re az Auguszteum iskolát fenntartó hasonló nevű pénzalap válságos helyzetbe került. Az alap olyan mértékű hiánnyal küszködött, amely a főegyház számára egy nemkívánatos teherré vált, így az egyháztanács – Majláth Gusztáv Károly püspök jóváhagyásával - az iskola fokozatos bezárása mellett döntött. Az intézmény válságos helyzetét az is súlyosbította, hogy sem az iskola, sem az óvoda helyiségei nem feleltek meg a törvény által meghatározott előírásoknak: a királyi tanfelügyelő utasításának látszólag nem volt lehetőség eleget tenni.⁷ Az iskolák nyári felülvizsgálata alkalmából felvett jegyzőkönyv⁸ hosszan részletezi az iskola felszerelésének hiányosságait. Tíz évvel az 1894-ben történt javításokat követően szükségessé vált a tanterem „alapos kijavítása”, „a rozoga kápolna jó karba helyezése”, a berendezés pótlása és kijavítása, az egyik tanterembe új kályhára volt szükség, „a padoknak nem csak kijavítása, hanem legalább egyszeri átfestése” is esedékessé vált, továbbá felmerül a korábbi nyílt árnyékszék eltávolítása, s ezek modern, vízöblítéses mellékhelyiségekkel való helyettesítése. A jegyzőkönyv ezt követően hosszú lajstromban jegyezte a hiányzó használati tárgyakat, valamint szemléltetőeszközöket.⁹

Mivel az alap az egyházközség támogatásának¹⁰ ellenére is hiányokkal küzdött, a tanács az iskola fokozatos beszüntetése mellett döntött. Az éppen megüresedő tanári állást betöltetlenül hagyták, majd megszüntették. Az auguszteumi óvodára, melyet az egyházközség a várossal közösen tartott fenn, hasonló sors várt.¹¹ Az érvek között az is felmerül, hogy közelben egy állami és egy a Státus által működtetett iskola is van.¹²

E döntés meghozatalával szinte egy időben kerül sor Hirschler József plébánosává való kinevezésére. Mindössze néhány hónappal ezt követően kezdeményezésére a választmány újra napirendre tűzte az Auguszteum ügyét, s javaslatára az az intézmény újjászervezése mellett döntött. Hirschler levelezéséből kiderül, hogy kezdeményezésének egyik fő hajtóereje az egyházpolitikai szempont volt: az Auguszteummal szomszédos telken ugyanis a református egyház imaházat szándékozott építeni. „Az ev. reformátusok ezen terjeszkedését megakadályozni a r. k. egyházközségnek nem áll módjában. De viszont kath. szempontból megbocsáthatatlan bűn volna terjeszkedésüket azzal segíteni elő, hogy éppen ezen vidéken szüntessük be a kath. iskolát szélnek eresszük az iskola növendékeit.”¹³ Továbbá fontosnak tartja kiemelni, hogy az Auguszteum támogatása által nem felekezeti harc provokálását tekinti céljának, hanem a katolikusok sorait szándékszik erősíteni és védeni.¹⁴

Az egyházi érdekek tehát azt követelte meg, hogy az iskola tovább működjön, de oly módon, hogy az egyházközség számára pénzügyi terhet ne jelentsen. A legnagyobb kihívást az intézmény anyagi fenntartásának kérdése jelentette. Mivel az Auguszteum-alap önmagában továbbra sem volt legendően erős az iskola kielégítő színvonalú működtetésére, egy újabb egyházi alap bevonására is szükség volt. A megoldást a Schütz-alap jelentette, melyet azonban kifejezetten árvaházak támogatására hoztak létre. A jogi problémákat egy, az Auguszteum keretei között működő árvaház létrehozásával oldották meg, mely az iskolával egyetemben a Miaszonyunk iskolánővérek vezetése alá került. Hirschler egy hatosztályos elemi iskolát képzelt el, három összevont osztállyal, ezzel párhuzamosan gazdasági ismétlőiskolával.¹⁵ Tekintettel az épületek rossz állapotára és alkalmatlan kialakítására, azok átalakítása is felvetődött.

A választmány elviekben jóváhagyta és a jogügyi bizottság elé terjesztette a plébános javaslatát, mely az 1907. május 7-én tartott ülés alkalmával elfogadta kérését.¹⁶ A jegyzőkönyvi kivonatból megtudhatjuk, hogy az Auguszteumnak tett alapítványok fele-fele részben a dolgozóintézet, illetve a később alapított óvoda és iskola között lettek elosztva. Mivel azonban a szegényház tőkéje időközben elapadt, a bizottság nem látta annak akadályát, hogy az Auguszteum épületeit és annak fennmaradó pénzalapját teljes mértékben az oktatás szolgálatába állítsák. Ennek érdekében az alapítandó leányiskola térítésmentesen használhatta az intézmény birtokában lévő ingatlanokat,

valamint az Auguszteum-alap tőkáját.¹⁷ Mind az iskola, mind az azt működtető pénzalap a Kolozsvári Belvárosi Római Katolikus Egyházközség gyámsága alatt működött tovább anélkül, hogy az egyházközséget bármilyen nemű anyagi kötelezettség terhelte volna.

Figyelembe véve a korábbi anyagi hiányokat és a megoldhatatlannak tűnő nehézségeket, felvetődhet bennünk a kérdés, hogy a nem sokkal ezelőtt egyértelműen az iskola bezárását támogató választmány miért döntött másfél évvel később fenntartások nélkül nemcsak az iskola újraelapítása, hanem annak részleges újjáépítése mellett. Beszédes források hiányában mindössze hipotéziseink lehetnek a történések mozgatórugóit illetően.

Bíró Béla¹⁸ halálát követően vélhetően nem volt, aki felvállalja az iskola ügyét, ezért a Hirschler megválasztását megelőző átmeneti időszakban egyszerűbb megoldásnak tűnt az intézmény megszüntetése. Sejtésünket némileg igazolni látszik az a tény, hogy Bíró Béla plébánosságának idején sem fordítottak megfelelő figyelmet az iskolaügyre. A hanyatló és veszteséget termelő iskola helyzetének megoldása nem igazán tűnt vonzó feladatnak, hisz fenntartása sem bizonyult hiánypótlónak a szomszédos iskolák jelenléte okán. Azt pontosan nem tudjuk, hogy Hirschler Józsefben mikor fogalmazódott meg először az Auguszteum feltámasztásának gondolata, azt azonban biztosan feltételezhetjük, hogy a megoldáshoz plébánossá választását követő időszakban jutott el. Hirschler pályáját végigkövetve ugyanakkor egyértelművé válhat számunkra, milyen nagy jelentőséget tulajdonított a nevelés kérdésének. Ő maga anyagi szempontból hátrányos helyzetű családból származott, előmenetelét oktatói támogatásának köszönhette, akiket szorgalmával, elkötelezettségével és tehetségével győzött meg arról, hogy felkarolják. Később fiatal lelképásztorként a kolozsvári belvárosi leányiskola tanáráként, valamint a Szent József fiúnevelő intézet igazgatójaként kellő mennyiségű tapasztalatot szerezhetett ahhoz, hogy fel merje vállalni az iskola ügyét.

Az elhatározást követően a tervek megvalósítása nem váratott sokat magára. Az 1907 augusztusát követő három hónap alatt lebontották a haszontalannak vélt épületrészeket, s a jegyzőkönyvek tanúsága szerint októberben már javában zajlott az új iskola építése.¹⁹ A tervező, valamint a kivitelező kiletéről jószerével csak a tervrajzok tanúskodnak, a különböző munkafázisok datálásában is ugyanerre a forrásra támaszkodhatunk.²⁰ Gyakorlati indoka lehetett annak, hogy a gyorsan elvégzendő átalakítás megtervezésével Pápai Sándort, a Státus építészt bízták meg. Pápai 1898 óta állt a Státus szolgálatában, s korábban az Unió utca 3-5. szám alatti bérház tervezőjeként bizonyíthatta szakértelmét.²¹ Elképzeléseinek kivitelezője Sütő Lajos kőművesmester, kolozsvári vállalkozó volt. Tervei nyomán készült el az új, kétszintes iskolaépület, mely az óvodának is otthont adott, s ezzel egyező új megjelenést nyert az apácalak, illetve a főútra néző régi épületszárny. Az Auguszteum telkén ma is álló három épület az iskola történetének ezt a fázisát őrzi. A munkálatok gyors ütemű befejezésének köszönhetően a nővérek már 1907. szeptember 8-án beköltöztek a felújított apácalakba, majd két hónappal később, december 1-jén a diákok előtt is megnyitotta kapuit az új iskolaépület.²²

Népszerűségét jól mutatja, hogy már a használatbavételt követő első évben felmerült az iskola bővítésének szükségessége.²³ Hogy az egyházi iskolaszék mennyire vette komolyan az épület bővítésének gondolatát, források hiányában nehéz megállapítani. Egy dolog azonban bizonyos: az Arany János utcai épületek megtervezésével megbízott Károly Lajos és Markovits Sándor 1911-ben egy bővítési javaslatot készített az iskola és az óvoda számára.²⁴ Elképzelésük a Pápai által tervezett épületből indult ki, a teremhiányt a régi struktúra megtartása mellett egy újabb emelet és egy fél manzárd ráépítésével kívánták megoldani. A terv kivitelezésének a Marianum tágas épületének megépítése szabhatott gátat, hiszen az új iskola megvalósítása szükségtelenné tette az Auguszteum bővítését.

Elhelyezkedése, tömege

■ Az Auguszteum Kolozsvár hajdani nyugati peremén, a város kelet-nyugati irányú főutcája – a Kül-Monostor utca –, valamint a Nép utca kereszteződésénél helyezkedett el, szinte félúton a város főtere és Kolozsmonostor között. „A Nép-, később Bem-utcának azon a részén volt, ahol az Auguszteum és a Monostor úti református temp-

lom épült, de hozzá tartozott még az utca-rész is, ahol az Auguszteum folytatásaként a Malomárokig a telkekre hasogatott részen újabban két-három utca-sor is épült” - olvashatjuk a Nemes-kertről Szabó T. Attila *Kolozsvár települése a XIX. század végéig* című, 1946-ban megjelent munkájában.²⁵ Az Auguszteum korabeli jelentőségét jelzi, hogy a kert városon belüli elhelyezkedésének meghatározásában a környező utcák nevei mellett az Auguszteum számított vonatkoztatási pontnak.²⁶

A hajdani Nemes-kert délkeleti sarokrészét az Erdélyi Jótevő Asszonyi Egyesület 1824-ben vásárolta meg Nemes Ádám erdélyi kincstárnoktól.²⁷ A területen ekkor minden bizonnyal állt már egy épület, melyet a későbbi évtizedekben az Auguszteum igényeinek megfelelően több ízben bővítettek. Egy 1860-ban készült helyrajzon²⁸ két épület sziluettje rajzolódik ki. A Kül-Monostor utca mentén egy nagyobb kiterjedésű épület állt, melynek fő szárnya az utcával párhuzamosan húzódott egy, a főutcára merőleges nyugati szárnyal. Északkeleti végéhez egy kisebb bővítmeny kapcsolódik szintén az főutcára merőlegesen. A rajzon a főutcai szárny keleti végében álló neogótikus kápolna helye is körvonalazódik: a telek szabályos vonalán kívül, az utca területébe nyúlva épült fel 1847-ben. A második, kisebb, hasáb alakú épület a Nép utca mentén, arra merőlegesen állt, ez a későbbi apácalak épületének felel meg.

Pápai Sándor tervei

■ Az 1907-ben megkezdődő felújítás során az Auguszteum átfogó átalakításon ment keresztül, melynek eredményeként az épületegyüttes egységes arculatot kapott.²⁹ A legmeghatározóbb szerep az új, kétszintes iskolaépületnek jutott, hisz homlokzatának kialakítása és belső részletei az apácalak, illetve az árvaház átalakulásának is irányt szabtak. A legnagyobb változáson a régi iskolaépület ment át. Nyugati szárnyát lebontották, helyet biztosítva az új iskolaépületnek, belső tereinek átszervezését követően pedig az árvaház szolgálatába állították. A szomszédos apácalak szintén új, szecessziós köntöst kapott, zárt erkélye egy nem sokkal későbbi hozzáépítés eredménye. Az egységes stílusra való törekvés a kerítés részletein is észrevehető. Kivételt mindössze a kápolna jelent, melyen tudomásunk szerint lényegi módosítást nem ejtettek.³⁰

A telek

■ A három épület a szabálytalan négyszög alakú telek szélein helyezkedik el, tágas belső udvart zárva közre. Az iskola és az árvaház, valamint az árvaház és az apácalak közötti telekhatáron magas, falazott kerítés húzódik, mely óvó gyűrűként zárja körül az Auguszteum területét. A funkciók pavilonszerű csoportosítása egyrészt nagyobb privát szférát nyújtott lakóinak, ugyanakkor szorosra fűzte a három épület közötti kapcsolatot. A telekre két kapu biztosította a bejárást. Az iskola épületével szomszédos, Monostor utcai bejárat minden bizonnyal a környéken lakó diákok használhatták inkább, míg az apácalak és az árvaház közötti, Bem³¹ utcára nyíló szélesebb kapu inkább az apácákat szolgálhatta.³² Az épületek bejáratok funkcionális és biztonsági okokból kifolyólag nem az utcára, hanem az udvarra nyílnak, megkönnyítve az épületek közötti közlekedést. Pápaikat mindenekelőtt a rendelkezésre álló terület adottságainak legoptimálisabb kihasználása, valamint az épületek közötti közlekedés megkönnyítése vezérelte.

Az iskola

■ Az Auguszteum együttesének legújabb és legtágasabb épülete a Pápai Sándor által tervezett kétszintes főépület. Az építész itt alakította ki az iskola és az óvoda igényeinek megfelelő tereket, melyek eredetileg a régi, főútra merőleges épület hosszan elnyúló szárnyaiban kaptak helyet. Új, modern kialakítása jobban szolgálta mind a funkcionális, az esztétikai, mind a higiéniai követelményeket. Kialakítása rendhagyó, az utca irányából szemlélve tömegének mindössze töredékét észleljük. Bejárata nem a Monostori út felől, hanem a belső udvar és a telken álló két épület irányából nyílik, klasszikus értelemben vett, utcára néző homlokzata tehát kevés gyakorlati jelentőséggel bír, a tulajdonképpeni funkcionális főhomlokzat szerepét az udvar felé tekintő keleti homlokzat veszi át.

A terek és a tömeg fő rendező elve a linearitás. Tömegét három fő szárny és egy kisebb bővítmény alakítja, melyek fordított E alakba rendeződnek. A rövidebb szárak a főúttal párhuzamosak, ezeket középtájt hosszan elnyúló központi szárny köti össze. Az említett bővítmény az épület hátsó, nyugati részéhez kapcsolódik két apró szellőzőudvarra osztva a merőleges szárnyak által közrefogott teret. A központi szárny széles, egységes oldala az udvar felé tekint, a rizalitszerűen előreugró szárakkal tágas, nem túl mély előudvar alkotva. Az előudvar sarkaiban újabb két bővítményt találunk, melyek az udvarra néző homlokzat vonalát lépcsőzetessé teszik. Összetett nyeregterejét tornyocskák, kisebb sisakok, oromzatok tagolják.

A főhomlokzaton historizáló idézetek és a kreatív megoldások, valamint a hangsúlyok érdekes játéka figyelhető meg. Kilenc tengelyes, széles felületén párkányok és lizénák hálós rajzolata bontakozik ki. Leghangsúlyosabb tagolóeleme az alagsor és a magas földszint között futó övpárkány, mely közvetlenül az alsó ablaksor fölött vágja ketté a fal síkját. Ennek hatására az alagsor sávja magasított, áttört lábázat hatását kelti. Az övpárkány alatti részen a lizénák féloszloppá vastagodnak,³³ találkozási pontjuknál a párkány golyvázott. A párkány fölött gömbszegmensek koronázzák a féloszlopok tömegét, ezzel is hangsúlyozva az alsó falsáv zömökségét. E széles „alap” teremti meg a fragmentált homlokzat alegységei közötti kapcsolatot.

Öt központi tengelye ül a legmélyebben. Az alagsor szintjén középen egy félköríves ajtó, ennek oldalain egyenes záródású ikerablakok sorakoznak. Az ablakok keretezése vaskos, geometrikus elemek díszítik. A bejáratot, mely az alagsorba vezet, ezzel szemben egy vékonyabb vakolatsáv öleli körül, felületén dekoratív homorulatok és domborulatok sora szalad végig. Magasságát az övpárkány vonala miatt meglehetősen takarékosra szabta az építész, ezért központi, hangsúlyos szerepét elveszíti. A magasföldszint egyenes záródású magas ikerablakai a félköríves bejáratához hasonló keretezést kaptak. Az ablakok felső vonala és a koronázópárkány közötti sávban a lizénákat háromkaréjos vakívek díszítik. A koronázópárkány alatt újabb szerény vakolatsáv fut végig, további alegységekre osztva a homlokzat felületét, kellemes arányokat hozva létre. A koronázópárkány felületét a középső tengelyben lapos fogrovatsorra emlékeztető dísz ékesíti. A tengely fölé lépcsőzetes vonalú oromzat magasodik, felületét szoborfülke tagolja, mely ma üresen áll. Archiv felvételek tanúsága szerint az építést követően – vélhetően Miasszonyunk-szobor állt benne, a fülke alatt a *RÓM. KATH. LEÁNY ISKOLA* felirat volt olvasható.³⁴ Eltávolításuk minden bizonnyal az 1948-as államosításhoz, az épület egyházi jellegének elvesztéséhez köthető. E központi szakasz szélein dekoratív tornyocskák emelkednek ki a nyeregterő tömegéből. Felületüket a népi építészet által ihletett virágmustra ékesíti. A középső öt tengely és a szélső rizalitok közé ékelt, lépcsőzetesen előreugró tengelyeken át nyílik a két nagyobb méretű, a második szintre vezető bejárat. Ívelt záródásuk a korábban említett háromkaréjos vakívek formájával egyezik, a homlokzat síkjait összefogó lokális ismétlődéseket hozva létre. Egyszerű ám hangsúlyos keretezése lágyan követi a nyílás vonalát. Ajtószárnyait geometrikus mintázat, valamint egy fém védőrács díszíti, melynek gazdagon ívelő, kacskaringós vonalaiból virágminták és egy kereszt rajzolódik ki. A tető síkja ezen a részen alacsony sisakot formálva újra megtörik, csúcsát szív- és gömbmotívummal díszített kompozíció hangsúlyozza. A két merőleges szárny által alkotott rizalitok tengelye a legszeleesebb. Ezek felületét széles vakablakok és keskeny lizénák tagolják. A falfelület szélein neobarokk felfogású stukkódísz látható, melynek részletei azonban a szecesszió formavilágába hajlanak. A stukkódíszek fölötti falsávon, illetve a vakablakok felületén további négyzetek és háromszögek tűnnek fel.

Figyelmünket első ránézésre a két szélső, elegáns ívű bejárat vonja magára alárendelt viszonyba helyezve a középső, kis méretű félköríves záródású nyílást. A hangsúlyos központi bejárat elhagyása akár a tudatos közvetlenségre, a játékos, ritmusos homlokzat kialakításra való törekvésre is utalhatna, ha a megoldás nem rejtene disszonáns részleteket. A két szélső bejárat fontosságát sisakkal való lefedésük is jelzi. A középen elhelyezett oromzat bizonyára a hangsúly szélekre való tolodásának ellensúlyozását szolgálja. Vizuálisan azonban a központi tengellyel nincs megteremtve a kapcsolata, így a kívánt hatás ellenkezőjét éri el, átvezetés hiányában azt a benyomást kelti, mint-

ha a homlokzat fölött lebegne. A funkcionális főhomlokzat felületét tehát egymással versengő alá-fölé és mellérendelő kapcsolatok hálózata szövi át, a hangsúlyok egyértelmű jelzése nélkül.

A fragmentált közlekedőrendszer a belső térrendezés szempontjából sem indokolt. A lineáris téralakítás a hosszú és széles folyosók miatt helyigényes megoldás, ugyanakkor lehetővé teszi a helyiségek logikus, jól szervezett elrendezését. Pápai eme elmentén igyekezett az iskola belső kialakítását megszerkeszteni, hosszanti közlekedők mentén fűzve a tantermeket. A magasföldszinten kaptak helyet az iskola és az óvoda tantermei, középen elhelyezett mosdókkal, míg az alagsorban jobbra kisebb kiegészítő terek – élelmiszerraktár, fászínce, tálaló – sorakoztak. Noha az Auguszteumot viszonylag kisszámú diák befogadására tervezték, kiterjedéséből adódóan sem igényelve komplex folyosórendszert, az építész mégis meglepően sok helyet szentelt a közlekedőtereknek. A három – egymáshoz közeli – bejárat nemcsak a homlokzat hangsúlyainak összecsúszását eredményezi, hanem a belső terek előnytelen kapcsolását is. A középső axis kisméretű kapuja mögött egy az alagsorba vezető egykarú lépcsősor rejtőzik, mely egy rá merőleges hosszanti folyosón keresztül teremt kapcsolatot az alagsor helyiségeivel. A két szélső bejárat mögött nyíló lépcsőházak közvetlenül a második szintre vezetnek. A két, szintén egykarú lépcsősort U alakban elhelyezett közlekedők kötik össze. Az alagsor, a magasföldszint, illetve a padlás közötti kapcsolatot egy keskeny, kétkarú lépcső teremti meg, mely az északi szárnyban elhelyezett lépcsőházzal szemben található. A három „egyirányú” lépcsőház tehát szembetűnően nagy felületet foglal el a rendelkezésre álló térből áttekinthető, logikus végeredmény nélkül.

Utcára néző homlokzata a főhomlokzat megoldásait ismétli, összképe azonban kiegyensúlyozottabb. Öttengelyes szimmetrikus felületét a már ismert vakíves lizénák és egy vékony párkány tagolja. Ablakai megegyeznek az udvarra néző homlokzat nyílásaival. A középső tengelyt határoló lizénák mögött egy-egy diszkrét pilaszter bújik meg, a vakívek fölött apró, ívelt konzolok vezetnek át a tekintetet az axist megkoronázó oromzatra. Ennek formája a belső udvarra néző oromzat vonalát követi, arányai azonban találókba. Kétoldalt törpepillérek keretezik, ívelt lezárású csúcsát népi ihletésű stukkóvirágok díszítik.

Az apácalak³⁵

■ A legkevesebb történeti adattal az apácalakról rendelkezünk, építésének ideje nem ismert. Kubusos formájú, egyszintes tömege az eddig feltárt legrégebbi, telekrendezési helyrajzon már felbukkan, jóllehet eredeti belső téralakításáról alig rendelkezünk forrásokkal. A Sas Péter által publikált, Koncz Györgynek tulajdonított rajzon egy hat helyiségből álló belső térszerkezet rajzolódik ki: a két szoba, két háló és a mosókonyha egy középen elhelyezett kisméretű előszobán keresztül volt megközelíthető. Hogy a rajz milyen mértékben tükrözi az eredeti téralakítást Koncz átalakítási elképzelésével szemben, írott források hiányában nehezen állapítható meg. A Pápai által készített átalakítási tervekből mindössze egy homlokzatrajzokat, valamint egy metszetet ábrázoló lap maradt ránk. A metszet egy két teremsoros megoldásról tanúskodik, egy szélesebb és egy valamivel keskenyebb traktussal, a déli oldalon a bejáratú ajtók fölé enyhén előrenyúló eresszel. A metszethez két homlokzatrajz társul, melyeken egy utca felőli és egy udvar felőli nézetet láthatunk. Mind a metszet, mind az udvar felőli homlokzat ábrája egyértelműen jelzi, hogy a 20. század első felében készült archív felvételeken megjelenő veranda egy későbbi hozzáépítés eredménye. Eme utólagos kiegészítést leszámítva elmondható, hogy a megvalósult épületek teljes mértékben megfelelnek az általunk ismert, Pápai Sándor által készített terveknek.

Tömege az utca vonalára merőlegesen helyezkedik el, így tulajdonképpeni főhomlokzata keskeny, mindössze kéttengelyes. Lefedése egyszerű, a kontyolt nyeregtetőt négyoldalt kisméretű csonkakontyok teszik dinamikusabbá. Felületének tagolása első ránézésre hagyományos, hálószerű rendszert követ, ha azonban szemügyre vesszük a részleteket, a történeti eszköztár átértelmezésén alapuló megoldásokat is felfedezhetünk.

Az utcára néző keleti homlokzatot két fő axis és egy pseudoaxis határozza meg. Az épület lapos, hangsúlyosan horizontális jellegét Pápai a függőleges tagolóelemek so-

rolásával lazítja fel, kifejezetten izgalmassá téve az amúgy egyhangú, sík falfelületet. Keretezését a homlokzat széleire tolt, megkettőzött lizéna adja. A pszeudoaxist egy félköríves falfülke-keretezésre emlékeztető elem alkotja, mely azonban nem mélyedést, hanem a fal síkjából kidomborodó pilasztert ölel közre. Magassága meghaladja a falfelületét, így a tető a szimmetriatengelyben csonkakontyot képezve megtörik. A tető vonalát egyszerű koronázópárkány követi. Alatta egy lemezből és egy pálcából álló szívotívumokkal díszített keskeny fríz fut végig. Folytonossága mindössze a falsávok és a középső axis vonalában szakad meg, ahol a pilaszterrel találkozva párnataggá alakul. Az ablakok alatti falfelületen további két egyszer vízszintes tagolóelem húzódik: a lábazati párkány, valamint az ablakok könyöklőpárkányának meghosszabbításából képzett övpárkány.

A kontyolás alatti falmezőt egy apró, félköríves záródású padlásnyílás töri át. Ennek két oldalán a pilaszter vonalainak meghosszabbításában egy-egy keskeny függőleges vakolatsáv fut a pszeudofülke ívelt vonaláig. Felületüket az építés a népművészet eszköztárából kölcsönzött vakolatdíszekkel ékesítette. A pilaszter párnatagja alatt ívelt hármaspálcátag hullámszik, homorú ívei alatt szintén vakolatból formált gyűrűkkel. Alatta kétoldalt három-három fordított L alakba rendezett vakolatnégyzet tarkítja a pilaszter felületét. A zömök pilaszter lábazata mindössze jelzésszerű, felülete enyhén ívben szélesedik. A lábazat felett a hármaspálcák megismétlését figyelhetjük meg.

A két ablak keretezése viszonylag egyszerű. Élszedett vakolatszalg öleli közre, melyek itt-ott játékosan íveltek, peremén vájat fut végig. A szemöldök domborított felületét húsos indákból és levelekből komponált vakolatelem díszíti. A felső harmadolópont magasságában a vakolatsáv kiszélesedik,³⁶ vonalát vakolatból formált sík felületű körök jelzik. A keret szarvai a lábazati részen enyhén megvastagodnak. A domborulat íve az övpárkány kiugró vonala alá nyúlva negyedkörben folytatódik, szegmensíves kötényt fogva közre.³⁷

Funkcionális szempontból a belső udvarra néző déli homlokzat a legkiemelkedőbb jelentőségű, hiszen itt helyezkedett el az iskolaudvarra vezető két bejárat. Az építés által készített tervek alapján megállapítható, hogy az archív felvételeken megjelenő zárt terasz az 1907-es felújításnál későbbre datálható. A Pápai által rajzolt, Sütő Lajos kivitelező által szignált terveken nem látjuk nyomát,³⁸ s a felújítás közben végrehajtott kiegészítés ellen szól a terasz tetőszerkezete által eltakart kidolgozott vakolatarchitektúra megléte.³⁹

Felületkezelése egyszerű, dinamizmust mindössze a tető vonalának két kiugró sávja, a csonkakonty alatti vakolatdísz, valamint a nyíláskeretek biztosítanak. Szimmetrikus felületét Pápai elgondolása nyomán két ajtó és egy középen elhelyezett ikerablak törte át. Az egymáshoz közel elhelyezett nyílások a falfelület közepére koncentrálnak a figyelmet, szélei ezért meglehetősen csupaszhatnak. A főhomlokzattól eltérően itt elmarad a függőleges pilaszterek sora, mindössze egy egyszerű vakolatsáv keretezi három irányból, némileg hangsúlyosabb lábazati résszel és egy szerény, a könyöklőpárkány meghosszabbításában futó övpárkánnyal kiegészülve. A nyílások keretezése a főhomlokzat ablakaira rimel, azzal a különbséggel, hogy itt elmarad az ablakok alatti kötény. Az ikerablakok falazott középszárát egy kiülő, pálcából és lemezből álló keskeny dísz ékesíti, melynek alsó vonala hullámos, homorú íveit vakolatgolyók egészítik ki. Felépítése és részletei nagyban megegyeznek az északi homlokzat kialakításával, ami a későbbi átalakítások perspektívájából hasznos támpontként szolgál.

A tervrajzok tanúsága szerint a bejáratok ajtó fölött a tető vonala előreugrott, esős időjárás esetén védelmet biztosítva az éppen ki- vagy belépő apácáknak. Az előreugró tetősíkot igényesen megfaragott szarufák támasztották meg. A kontyolás és az ikerablakok közötti enyhén előreugró falfelületet geometrikus formák kompozíciója tette

a szemnek tetszővé. A tervrajzon a tető oromzata alatti ötszögű mező felső csúcsában egy kör alakú szellőzőnyílás látható, melynek egyszerű vakolt keretezése van.

A már említett fedett terasz a tető vonalát követve illeszkedik a falfelülethez, szabadon hagyva annak körülbelül egyharmadát. Szerkezete és falai fából készültek, ebbe a tervező nagy felületen üvegtetőt illesztett. Bővített, kontyolt nyeregtetejét egy archív felvétel tanúsága szerint bádoggal fedhette. Érdekesség, hogy a homlokzat eredeti

kiosztását őrizve két bejárata volt az eredeti ajtók tengelyében, bejáratuk fölött kivehető az eredeti terveken is látható előreugró eresz.

Az árvaház

■ Az árvaház egyszintes épületéről az apácalakhoz hasonlóan kevés történeti adattal rendelkezünk. Az 1860-ban készített helyszínrajz, Szabó Sámuel 1893-ban szignált átalakítási terve, valamint a Sas Péter által publikált, általa 1907-re datált átalakítási terv alapján valószínűnek tűnik, hogy az intézmény korai évtizedeiben a dolgozóház mellett az iskolának, az óvodának és néhány tanítói szobának is otthont adott. Amint azt már fentebb láthattuk, szabálytalan, nyújtott U alakú alaprajza több korai hozzáépítésről tanúskodik. Keleti falához közvetlenül kapcsolódik a neogótikus kápolna. Belső kialakítása kevéssé lehetett funkcionális, hiszen a szárnyak legnagyobb része egytraktusos volt, melyeket a későbbiekben kényszerűségből helyenként kisebb terekre szabdaláltak. Pápai Sándor terve a toldott-foldott épületegysétes részbeni felszámolásával egy letisztult megoldást kínált. A régi, rossz állapotú épületszárnyakat lebontatta, a telek délnyugati sarkában tág teret biztosítva az új iskolaépületnek.

A fordított L alakú árvaház a telek délkeleti sarkába ékelődik, keleti frontjához a 19. század közepén épített kápolna kapcsolódott. Számos helyisége közül mindössze öt maradt fenn, melyhez északnyugati irányból a fürdőszobának és a klozetnek helyet adó kisebb bővítést illesztettek. Pápai az utcára néző egytraktusos szárnyban helyezte el a nappalit, a hálót és a betegszobát, utóbbi kettőt mindössze egy vékony rabicfallal választva el egymástól. A keleti szárnyban – melynek fala a kápolnáéval közös – egy eltérrel ellátott kis sekrestyét alakított ki, s itt kapott helyet az ápolónő szobája is. Az utcára merőleges két rövidke épületszárny által közrezárt hátsó udvarban egy zárt folyosót láthatunk, mely a három szárny közötti kapcsolatot volt hivatott megterteni.

Főhomlokzata rendkívül egyszerű, ritmusát a szimmetrikusan elhelyezett ablaknyílások adják. Magas, simára vakolt lábazata és koronázópárkánya mellett egyetlen függőleges tagolóeleme a lebontott kápolna homlokzatának profilokkal díszített maradványa. Tengelyei egyenetlenek, a falfelület közepét kettős ikerablak töri át, a fal szélső felületeit két-két, a középső nyílástól távolabbra helyezett puritán keretezésű ablakpár tagolja. Az épület tömegét hangsúlyos kontyolt nyeregretető uralja, melynek közepén széles, törpepillérek által keretezett mellvéd emelkedik ki. A pillérek felületén az apácalak ablakkereteiről már ismert vakolatkörök köszönnek vissza. Archív felvételek tanúsága szerint felületén sokáig az *AUGUSTEUM* felirat volt olvasható.

Bejárata – akárcsak a másik két épület esetében – az udvar felől nyílik. E nézet legérdekesebb eleme a mellékszárnyak által közrefogott zárt folyosó. Ácsolt, üvegezett felülete látványos részletekkel gazdagította az egyébként semleges udvari nézetet, praktikus és kellemes összeköttetést biztosítva a külön bejáratú helyiségek között. Az udvar felőli nézetet ezt leszámítva mindössze két apró félköríves geometrikus elemekkel díszített padlásszellőző és két gazdagabb ácsolatú ablak ékesítette.⁴⁰

Berendezése

■ Az iskola újjászervezését követően a helyiségek belső berendezése is változott és kiegészült, s noha a terek berendezése tudomásunk szerint nem kötődik kifejezetten Pápai Sándor nevéhez, mégis fontosnak tartom a bútorzat rövid bemutatását. Az ingóságok számára, jellegére vonatkozóan a Római Katolikus Gyűjtőlevéltár kolozsvári gyűjteményében megtalálható 1948-as kisajátítási leltár szolgál elsődleges forrásként. E tárgyvilágos források mellett szerencsés módon a belső terekről is fennmaradt néhány fényképfelvétel, melyek tovább árnyalják a kirajzolódó képet.⁴¹

A tantermek mind a fotók, mind a leltár tanúsága szerint rendkívül egyszerűek voltak, kelléktáruk a tér optimális kihasználását célozta. A rendelkezésre álló tér nagy részét a kétszemélyes, fából készült padok foglalták el, feszes sorokban sorakozva egymás mögött. A tanszerek tárolására egy egyszerűbb polcos szekrény, valamint egy üvegajtós szekrény szolgált. A katedrák, fogasok, állványos táblák és csillárok mellett Thonet-székekre is történik utalás.⁴² A vallásos jellegből adódóan minden terem kötelező kelméke volt ezenkívül egy kereszt, egy szentkép, illetve egy portré. A téli időszakban a ter-

mek fűtését cserépkályhák biztosították. Az óvodai termek berendezése a fentiekhez viszonyítva némileg eltért. Négy személyes asztalok mellett hosszú, illetve rövidebb padok szolgálták a változatos óvodai tevékenységeket.

A leltár továbbá részletezi a folyosó, a kamra, az ebédlők, a mosókonyha, valamint a konyha berendezését is. A leltár összeállítója nem részletezi a konyha felszereltségét. A székek, polcok és asztalok mellett mindössze egy „főzőgépet”⁴³ említ, mely megnevezés alatt minden bizonnyal egy főzőlappal ellátott cserépkályhát kell értenünk. Szintenként egy mellékhelyiséget alakítottak ki.

Egy archív felvétel, valamint az ingóságok leltára egy zeneszobáról is említést tesz, mely bútorozása alapján a vélhetően a társalgó szerepét is betöltötte. A berendezés központi eleme egy Friedrich zongora volt, emellett székek, fotelek és egy kanapé biztosították a hallgatóság kényelmét.⁴⁴ Joggal gondolhatnánk, hogy e szoba az apácalak egyik tere lehetett, az épületben található többi helyiség leírása alapján azonban inkább arra következtethetünk, hogy a zeneszoba az árvaházban található hajdani betegszoba helyét foglalta el. A fénykép alapján valószínűnek tűnik, hogy a teret korábban leválasztó rabcifalat eltávolították, helyette egy többszárnyú, széles, fából készült paraván határolta a két helyiséget. Az apácalak berendezését a leltár nem részletezi.⁴⁵

Késői története

■ A Károly Lajos és Markovits Sándor által 1911-ben elgondolt bővítés elvetésének oka nagy valószínűséggel az épülőfélben levő új iskola, a Marianum lehetett. A régi Schütziskola helyén már javában épülő hattagozatos leányiskola minden valószínűség szerint főlegessé tette az Auguszteum néhány teremmel való bővítését, ily módon az máig is a Pápai Sándor-féle koncepciót őrzi. Legutóbbi felújítására 2015-2016 között került sor az ELF magániskola kezdeményezésére.⁴⁶ Ezt követően a román tannyelvű magániskola vette használatába előbb a főépületet, majd a hajdani árvaház és apácalak épületeit.

■ JEGYZETEK

1. Az utcanevek az elmúlt két évszázad folyamán több ízben változtak. A szövegben megjelenő név minden esetben az adott korszakban használt elnevezés. A korábbi, illetve későbbi elnevezéseket az utca első említésekor lábjegyzet jelöli. Kül-Monostor utca / Monostori út / Calea Mănăştur.
2. Nép utca / Bem utca / Coşbuc utca.
3. Csizmadia Andor: *Szociálpolitika a reformkori Kolozsváron*. Kvár, 1943. 7.
4. Csáky Rozália tevékenységéről és az Auguszteum korai történetéről bővebben lásd Csizmadia Andor: i.m.
5. Sas Péter: *Marianum*. Kvár, 2011.18. (a továbbiakban Sas Péter: *Marianum*).
6. Költségszámítás. Auguszteumban létesítendő óvoda és tanítóné lakás átalakítási munkálatairól. Szabó Sámuel építőmester. Az Erdélyi Római Katolikus Státus Levéltára (a továbbiakban StátusLvt), IV/6. c doboz, Építkezések 3; Az Auguszteumban létesítendő óvoda és tanítóné lakás átalakításának tervi rajza. Szabó Sámuel, 1893. április 15. A Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár Kolozsvári Gyűjtőlevéltára (a továbbiakban KvGyLvt), 290/f/4 doboz; A R. K. Auguszteum óvoda épület átalakítási tervrajza. Aláírás nélkül. KvGyLvt, 290/f/4 doboz.
7. KvGyLvt, Egyháztanácsi jegyzőkönyvek, 4-es doboz, 1905–1908, 1905. október 14-i bejegyzés.
8. KvGyLvt, Iskolaszéki ülések jegyzőkönyvei, 290/d, 31-es doboz, Iskolaszéki ülések jegyzőkönyvei 1900–1913, 1905. augusztus 21-i bejegyzés.
9. KvGyLvt, Iskolaszéki ülések jegyzőkönyvei, 290/d, 31-es doboz, Iskolaszéki ülések jegyzőkönyvei 1900–1913, 1905. augusztus 21-i bejegyzés.
10. A két tanító fizetését az egyházközség biztosította.
11. A város fedezte a személyi kiadásokat, az egyházközség az óvoda helyiségeért, valamint az óvónő lakásáért fizetendő bért vállalta magára.
12. KvGyLvt, Iskolaszéki ülések jegyzőkönyvei, 290/d, 31-es doboz, 1900–1913, 1906. április 21-i bejegyzés. Feltehetően a Monostori út 117. szám alatti Római Katolikus népiskolára hivatkoznak.
13. KvGyLvt, 4-es doboz, Egyháztanácsi jegyzőkönyvek, 1905-1908, 1907. március 14-i bejegyzés. Az iskola 1909-ben kiadott értesítőjében szintén erre a kérdésre reflektálva jegyzi meg, hogy az intézmény újjászervezésével célja a magyar katolikus nők nevelése, egy olyan intézményben, ahol „hitben és hazaszeretben megerősödjék” nevelkednek.
14. Hirschler József: *Bevezető*. In: *A Miaszszonykról nevezett szegény iskolánővérek vezetése alatt álló kolozsvári római katolikus óvoda, elemi és polgári leányiskola értesítője az 1908-1909-es iskolai évről*. Szent Bonaventúra Könyvnyomda, 1909. 3.
15. KvGyLvt, 4-es doboz, Egyháztanácsi jegyzőkönyvek, 1905-1908, 1907. március 14-i bejegyzés.
16. StátusLvt, IV/6. c., 7. doboz, Kivonat a választmány 1907. május 7-i ülésének jegyzőkönyvéből.
17. Az alapot ekkor még adósságok terhelik, a jegyzőkönyvben kikötik, hogy ezeket előbb törleszteni kell, majd a fennmaradó összeget, az eladásra szánt 320 négyzetöl nagyságú telekre szerezett összeggel együtt a leányiskola működtetésére fordítják.

18. Biró Béla (1839-1905) apát-plébános, 1890 áprilisától haláláig a kolozsvári Szent Mihály-templom plébánosa.
19. StátusLvt, IV/6 c., 7. doboz, 1907. augusztus 8-án kelt telekrendezési terv és annak szöveges melléklete, KvGyLvt, 290/d., 31. doboz, Szent Mihály-plébánia iratai, Iskolaszéki ülések jegyzőkönyvei, 1907. október 16-i bejegyzés.
20. StátusLvt, IV/6c, 7-8. doboz, Tervrajzok, illetve KvGyLvt, 290/f, 4. doboz, kolozsvári építési iratok, Egyéb egyházi épületek.
21. Egyéb iskolaépületei: csíkszeredai Római Katolikus Főgimnázium (1908), udvarhelyi Római Katolikus Főgimnázium (1908).
22. Hirschler József: *Bevezető*. In: *A Miasszonyunkról nevezett szegény iskolanővérek vezetése alatt álló kolozsvári római katolikus óvoda, elemi és polgári leányiskola értesítője az 1908-1909-es iskolai évről*. Szent Bonaventúra Könyvnyomda, 1909. 3.
23. Hirschler József levele az iskolaszékeknek 1909. május 6., közli Sas Péter: *Marianum* 348-350, 349. „...úgy az óvoda, mint az elemi iskola számára tanterem szaporításról kell a Schütz-alapnak gondoskodnia, mégpedig sürgősen.”
24. StátusLvt, IV/6c, 7. doboz, Tervrajzok. Károly Lajos és Markovits Sándor tervei az Auguszteum római katolikus iskola és óvoda számára.
25. Szabó T. Attila: *Kolozsvár települése a XIX század végéig*. Kvár, 1946. 87-88.
26. Érdekes, hogy míg jelenleg sokkal inkább Kós Károlynak a szomszédos telken álló temploma jelenik meg a kolozsváriak mentális térképén, Szabó T. a manapság leggyakrabban Kakasos templomként emlegetett Felsővárosi református templomot egyszerűen csak *Monostor úti református templom*-ként említi.
27. Csizmadia Andor: *i.m.* 4-7.
28. StátusLvt, IV/6 c, 7. doboz, Fekvésí rajza az Auguszteum és Kiss testvérek birtokainak Kül-Monostor utcában. 1860. január 7.
29. Ez alól mindössze a kápolna kivétel, tudomásunk szerint ezt nem érintette a felújítás.
30. Pápai Sándor aprólekos elképzeléseit mára mindössze néhány kivitelezési rajz őrzi. A sorozat koránt sem teljes, az eddigi levéltári kutatások során nem sikerült a tervek nagy részének nyomára bukkanni. Az újonnan építendő iskola két alaprajza (alapozás és magasföldszint) a Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár Kolozsvári Gyűjtőlevéltárában található (KvGyLvt, 290/f, 4. doboz), az árvaház tervei közül néhány az Erdélyi Római Katolikus Státus levéltárában lelhető fel (StátusLvt, IV/6 c, 7-8. doboz), míg az apácakról Sas Péter közölt egy homlokzatrajzot a Római Katolikus Egyház építőtövekenységét számba vevő munkájában (Hivatkozás híján a tervrajz holléte nem azonosítható. Közölte: Sas Péter: *A római katolikus egyház szerepe Kolozsvár építészettörténetében*. Kvár, 2011. 120.). Úgyszintén fennmaradt egy kerítéstervezés, mely a kapuk eredeti elhelyezésének megjelölésével a közlekedési és az épületek közötti kapcsolatrendszer megértésében segít (StátusLvt, IV/6 c, 7. doboz).
31. Nép utca / Bem utca / Coşbuc utca.
32. A *Marianum* felépítéséig az apácák innen ingáztak.
33. Felületük eredetileg rusztikázott volt. Archív felvétel.
34. Archív felvétel.
35. Az egyes épületek megnevezése az 1907-es átépítés utáni funkciókat követi.
36. Egybeesik a vízszintes ablakosztók vonalával. A nyílászárókat a 2010-es évek közepe táján végrehajtott felújítás alkalmával kicserélték, de az ablakosztók eredeti rendszerét megtartották.
37. Szerencsés módon fennmaradt az ablakok eredeti virágmustrás védőrácsa is. Díszítése sokban rímel a homlokzat kialakítására. Független és vízszintes osztói között szív-, illetve hangsúlyos virágminta figyelhető meg. Játékosságát a szívminták váltakozó mérete és a rudakra hegesztett fémgömbök sora fokozza.
38. Sas Péter: *Marianum* 21.
39. Valószínűnek tűnik, hogy a fedett veranda igénye később, de nem sokkal a felújítás befejezése után merült fel. Az ötletet az árvaház belső udvarán Pápai által kialakított üveges folyosó adhatta, részletei alapján arra következtethetünk, hogy tervezője ugyancsak ő lehetett. A következőkben előbb a Pápai Sándor által tervezett homlokzat leírása olvasható, majd ezt követően térünk rá a fedett terasz bemutatására.
40. Utóbbi részletei nem kivehetőek az apró homlokzatrajzon. Napjainkra a folyosó szerkezetének csupán a váza őrződött meg, alsó sávjának ácsolatát befalazták, az apró üvegbetéteket nagyobb felületek váltották fel.
41. A fényképek pontos leltári helye számomra nem ismert. Sas Péter *Marianum*-ról szóló kiadványához számos fényképről digitális másolat készült, melyeket a kiadótól kaptam meg.
42. A leltár csak hajlítót (incovoiat) székként említi őket, a fényképek alapján azonban egyértelműen Thonet-székekről beszélhetünk.
43. „Maşină de gătit”.
44. Ingtatlanleltár, 1948. augusztus 3, KvGyLvt, 290. Ingtatlaniratok.
45. Az erre vonatkozó részről mindössze ennyit olvashatunk: „Lásd a nyilatkozatot” (Vezi declarația), a nyilatkozat azonban nem maradt fenn a levéltári csomóban.
46. Az iskola titkárnőjének szóbeli elmondása alapján. 2019. május 21.